

ETNOLINGVISTILINE VITAALSUS JA SELLE MÕÕTMINE*

Martin Ehala
Tallinna Ülikool

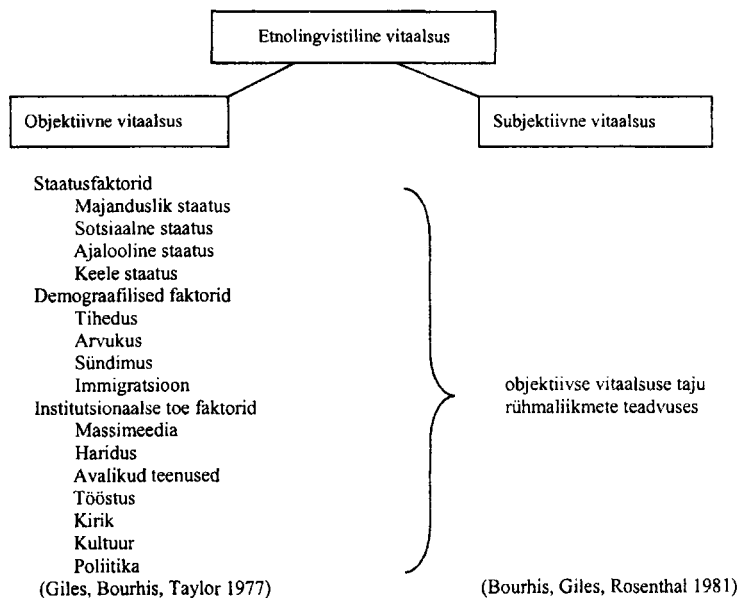
1. Etnolingvistilise vitaalsuse mõiste areng

Mõiste „etnolingvistiline vitaalsus” (järgnevas lihtsalt „vitaalsus”) võeti kasutusele 1970ndate keskel, tähistamaks rühma võimet käituda eristuva ja aktiivse kollektiivse üksusena gruppidevahelistes suhetes (Giles, Bourhis, Taylor 1977: 307). Mida kõrgem on rühma vitaalsus, seda enam on ta võimeline eristuma ja toimima kollektiivselt; mida madalam on vitaalsus, seda suurem on oht, et rühm lakkab olemast ja selle liikmed assimileeruvad teistesse rühmadesse. Seega on vitaalsus oluline tegur, mis mõjutab keele säilitamist (*language maintenance*) või keelevahetust (*language shift*). Algusest peale ongi mõiste leidnud enim kasutust keele säilitamise ja keelehoiu alastes uuringutes (hiljutistest töödest vt nt Kindell, Lewis 2000; Klatter-Folmer, Avermaet 2001; Yagmur, Kroon 2003; Sayahi 2005), kuid ka kultuuridevahelise suhtluse vallas (Gudykunst, Ting-Toomey 1990) ja etnoloogias (van der Berg 1988).

Kuigi mõiste on intuiitiivselt hästi haaratav, osutus selle operatsioonaliseerimine (täpsete meetodite abil mõõdetavaks muutmine) suhteliselt keerukaks. Varastes uuringutes eeldati, et vitaalsus on seda suurem, mida kõrgem on rühma staatus, mida suurem on tema liikmeskond ja selle geograafiline kontsentratsioon ning mida tõhusam on tema sotsiaalsete institutsioonide poolne tugi (vt nt Bourhis 1979). Üsna pea mõisteti (Bourhis, Giles, Rosenthal 1981), et kuigi ülalmainitud tegurid mõjutavad vitaalsust, on nähtusel siiski ka sotsiaalpsühholoogiline külg, mis on seotud sellega, kuidas rühma liikmed oma kollektiivset vitaalsust tajuvad. On täiesti võimalik (ja uuringud on seda ka näidanud), et teatud

* Käesolev artikkel on valminud sihtfinantseeritava teadusteema „Eesti keelekeskkonna arengu analüüs, modelleerimine ja juhtimine” (reg.: 0132493s03) raames. Autor tänab mõlemat anonüümset retsensenti kommentaaride eest artikli esimesele versioonile.

olukordades võivad rühmad tajuda oma vitaalsust kõrgemalt või madalamalt, kui nende tegelik sotsiaalne, demograafiline ja majanduslik-kultuuriline seisund eeldaks (vt nt Pierson *et al* 1987; Kraemer, Olshtain 1989; Sachdev *et al* 1990; Sachdev, Bourhis 1993). Seetõttu hakati vitaalsusel eristama kaht omavahel seotud, kuid eristuvat tahku – objektiivset ja subjektiivset vitaalsust. Objektiivne vitaalsus on rühma „tegelik” vitaalsus, subjektiivne vitaalsus aga see, kuidas rühma liikmed oma rühma objektiivset vitaalsust tajuvad. Esialgu eeldati, et subjektiivne vitaalsus on lihtsalt objektiivse vitaalsuse peegeldus tajus, st ta kujuneb nendesamade kolme vitaalsust mõjutava faktori põhjal, mis defineerivad objektiivse vitaalsuse, nagu kujutatud joonisel 1:

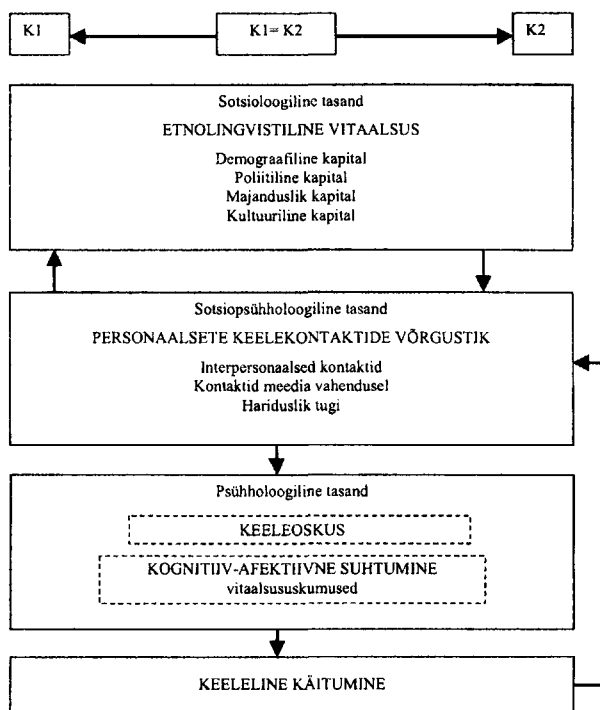

Joonis 1. Etnolingvistilise vitaalsuse faktorid.

Üsna pea pärast subjektiivse vitaalsuse mõiste kasutuselevõttu kerkis üles küsimus, kuid võrd saab selle abil seletada vähemusrühma keelelist käitumist kõrgema staatusega enamusrühma keelelises mõjusfääris. Esimestes töödes lasti katseisikutel Likerti skaalal hinnata väiteid, mis puudutasid nende rühma vitaalsuse erinevaid aspekte. Selgus, et sellisel viisil mõõdetud subjektiivne vitaalsus ei olnud vastavuses rühma tegeliku keelelise käitumisega (Bourhis, Sachdev 1984; Giles, Johnson 1987).

Sellest lähtudes kujundati uurimismetoodika ümber. Allard ja Landry (1986) väitsid, et subjektiivne vitaalsus on keeruka struktuuriga tõekspidamiste süsteem (*belief system*). Senised uuringud olid keskendunud vaid üldistele tõekspidamistele selle kohta, millisena vitaalsusega seotud tegureid tajuti. Samas tulnuks täpsema tulemuse saavutamiseks mõõta ka normatiivseid tõekspidamisi (mismoodi olukord peaks olema), enesekohaseid tõekspidamisi (*self-beliefs*, st mismoodi vastanu ise toimib või tajub oma olukorda) ja eesmärgilisi tõekspidamisi (*goal-beliefs*, st mismoodi ta sooviks tulevikus käituda). Kuigi täiustatud küsimustik prognoosis uuritavate tõenäolist keelelist käitumist paremini, varieerus selle täpsus siiski oluliselt erinevat tüüpi rühmadele rakendatuna (Harwood, Giles, Bourhis 1994:178).

Järgnevates töodes laiendasid Landry ja Allard (1992, 1994) oluliselt oma meetodikat, lisades sellele sotsiaalse võrgustiku mõõtme. Töö tulemusel kujunes neljatasandiline keelelise käitumise mudel, mis püüdis välja tuua ka vitaalsust mõjutavate mikro- ja makrotasandi mõjurite omavahelised suhted (vt joonis 2):

Joonis 2. Lisandava ja asendava kakskeelsuse mudel

Landry ja Allardi kohandatud mudel ei kujuta küll rangelt võttes vitaalsust, vaid tegureid, mis mõjutavad nn lisandava ja asendava kakskeelsuse (*additive and subtractive bilingualism*) kujunemist rühma-liikmetel. Lisandav kakskeelsus on selline keeleline käitumine, mille puhul teise keele (K2) oskus ei vähenda emakeele (K1) kasutusalasid ega intensiivsust; asendava kakskeelsuse puhul on tegemist liikumisega ühelt ükskeelselt süsteemilt (K1) erinevate vahepealsete kakskeelsete olekute kaudu teise ükskeelse süsteemi (K2) suunas. See, kas mingi teatud keelekontakti puhul kujuneb asendav või lisandav kakskeelsus, sõltub Landry ja Allardi (1994) mudeli järgi vaid kaudselt selle rühma objektiivsest vitaalsusest (joonisel sotsioloogiline tasand); juhin tähelepanu, et objektiivse vitaalsuse tegurid on siin ümber nimetatud Bourdieust lähtuvalt eri tüüpi kapitalideks.

Hoopis vahetumalt sõltub vitaalsus keelekasutaja interaktsioonist tema sotsiaalses võrgustikus, kus võidakse kasutada K1 ja K2 erineval määral (joonisel sotsiopsühholoogiline tasand). Vastavalt võrgustiku keelelisele praktikale kujuneb ka keelekasutaja keelteoskus ja suhtumine kõnealustesse keeltesse (joonisel psühholoogiline tasand), mis juba otsesemalt mõjutavad tema keelevalikut. Keelevalik omakorda kujundab sotsiaalse võrgustiku keelelist praktikat. Näidates üksikisiku keelekasutuse mõju sotsiaalsele võrgustikule, avavad Landry ja Allard seose keele mikro- ja makrotasandi vahel, ehk siis näitavad, kuidas üksikisikute keelevaliku otsustused kumuleeruvad sotsiaalse võrgustiku vahendusel kas keelevahetuseks või keele säilitamiseks.

Kuigi objektiivne vitaalsus Landry ja Allardi (1994) mudelil veel figureerib, on selle tähtsus vitaalsuse hindamisel oluliselt vähenenud: mudelil põhinev vitaalsusküsimustik ei sisalda küsimusi sotsioloogilise tasandi mõju hindamiseks, vaid keskendub üksnes sotsiopsühholoogilise ja psühholoogilise tasandi teguritele. Samas ei tähenda see, et keele säilitamist mõjutavate objektiivsete faktorite uurimine oleks lakanud. Pigem vastupidi: kuigi teiste nimede all, on keele säilitamise objektiivsed faktorid leidnud tihedamatki läbitöötamist kui subjektiivse vitaalsuse mõiste. Näiteks J. Fishmani (1991, 2001) keelevahetuse pööramise (*reversing language shift*) teooria toob esile kaheksa keele ohustatuse astet, millest igauht võib iseloomustada kui objektiivse vitaalsuse kategooriat (vaata lühiülevaadet Ehala 2006).

Veelgi detailsemalt, kuigi skaalat pakkumata, on vitaalsuse objektiivseid tegureid süstematiseerinud John Edwards (1992). Ta tõi välja 11 faktorit, mis osaliselt kattuvad Gilesi, Bourhise ja Taylori (1977)

esialgse mudeliga. Samas on Edwardsi mudel detailsem, kuna arvestab iga faktori juures selle mõju mikrotasandil (kõnelejale), makrotasandil (keelele) ja ajaloolis-geograafilises kontekstis. Nii kujuneb üsna detailne raamistik, millest lähtuvalt keele objektiivset vitaalsust kirjeldada. Edwardsi (1992) süsteemi täiendasid mõnevõrra Grenoble ja Whaley (1998), kelle järgi ma selle esitan tabelis 1 (olgu täpsustatud, et Edwards ei kasuta objektiivse vitaalsuse mõistet, vaid räägib vähemuskeele olukorra kirjeldamisest, kuid sisuliselt on tegemist sama nähtusega).

Tabel 1. Objektiivne vitaalsus Edwardsi (1992) ja Grenoble'i ja Whaley (1998) järgi

Faktor	Kõneleja	Keel	Kontekst
Demograafia	1	2	3
Sotsioloogia	4	5	6
Lingvistika	7	8	9
Psühholoogia	10	11	12
Ajalugu	13	14	15
Poliitilis-juriidiline	16	17	18
Geograafia	19	20	21
Haridus	22	23	24
Religioon	25	26	27
Majandus	28	29	30
Meedia	31	32	33

Nagu tabelist näha, eristub faktorite analüüsil kõneleja, keele ja konteksti vaatenurgast 33 erinevat vitaalsuse tahku. Et neist ülevaadet saada, esitavad Grenoble ja Whaley (1998) iga tahu kohta küsimuse vastavalt numbrite järjestusele:

- 1) Milline on kõnelejate arv ja kontsentratsioon?
- 2) Milline on keele geograafiline kasutusala?
- 3) Milline on linna- ja maaelanike vahekord?
- 4) Milline on kõnelejate sotsiaalmajanduslik staatus?
- 5) Milline on keele põlvkondliku edasikandmise ulatus ja viis?
- 6) Millised on varasemad keelehoiukatsetused ja nende edukus?
- 7) Millised on kõnelejate keelelised võimed?
- 8) Milline on keele standardiseerituse tase?
- 9) Millised on immigratsiooni ja emigratsiooni mallid?

- 10) Millised on kõnelejate keelehoiakud?
- 11) Millised on keele ja identiteedi seosed?
- 12) Milline on enamusrühma suhtumine vähemusrühma?
- 13) Milline on rühma ajalugu ja taust?
- 14) Milline on keele ajalugu?
- 15) Milline on kõnelejate praeguse asukoha ajalugu?
- 16) Millised on kõnelejate õigused ja tunnustatus?
- 17) Milline on keele ametliku tunnustatuse aste?
- 18) Milline on piirkonna autonoomia ulatus?
- 19) Millised on geograafiat puudutavad faktid?
- 20) Sama
- 21) Sama
- 22) Milline on kõnelejate seotus haridusvaldkonnaga?
- 23) Milline on koolipoolse toetuse määr keelele?
- 24) Milline on hariduse tase piirkonnas?
- 25) Milline on kõnelejate religioon?
- 26) Milline on keele ja religiooni vaheline seos ja selle tugevus?
- 27) Milline on religiooni olulisus piirkonnas?
- 28) Milline on kõnelejaterühma majanduslik edukus?
- 29) Milline on keele ja majandusliku edukuse vaheline seos?
- 30) Milline on piirkonna majanduslik edukus?
- 31) Milline on rühma esindatus meedias?
- 32) Milline on keele esindatus meedias?
- 33) Milline on keelelise piirkonna teadvustamine laiemale avalikkusele?

Hiljuti on Edwards (2006) täiendanud ja edasi arendanud mudeli seni vähe detailiseeritud geograafilist faktorit, eristades ühekogukonnalisi (*unique*, nt walesi keel), mitmekogukonnalisi (*non-unique*, nt mustlaskeeled) ja lokaalseid (*local only*, nt venelased Eestis) vähemuskeeli. Kõnelejate paiknemise järgi eristab ta koondunud (*cohesive*, nagu walesi või baski kogukonnad) ja hajutatud (*non-cohesive*, nagu saami) vähemusi. Mitmekogukonnaliste puhul arvestab ta ka sellega, kas kogukonnad on omavahel külgnevad (*adjoining*, nt saamid) või eraldatud (*non-adjoining*, nt katalaani kogukonnad Hispaanias ja Sardiinial). Mainitud tunnuste põhjal tekib kümneliikmeline tüpologia ja kui sellele veel lisada põlise ja immigrantkogukonna eristus, siis 20-liikmeline tüpologia. Edwardsi (1992, 2006) mudel on väga detailne ja võimaldaks hästi hinnata keele objektiivset vitaalsust, samas on sellel põhinev vähemuskeelte klassifikatsioon tegemata.

Loomulikult ei ole artiklis seni kirjeldatud objektiivse ja subjektiivse vitaalsuse mudelid ainukesed teoreetilised raamistikud, mis püüavad süstemaatiliselt kirjeldada keele püsimumist mõjutavaid tegureid. Hea lühiülevaate erinevatest siin käsitlemata jäänud lähenemistest pakub Clyne (2003). Tema hinnang etnolingvistilise vitaalsuse valdkonnas toimunud arengule tervikuna on siiski suhteliselt kriitiline: „seni ei ole veel suudetud välja töötada ühtegi metoodikat, mis oleks piisavalt võimas, et keelevahetust ka laiemas perspektiivis adekvaatselt hinnata” (Clyne 2003: 21, minu tõlge).

2. Metodoloogilised probleemid

Kuigi etnolingvistilise vitaalsuse mõiste on intuiitiivselt hästi tajutav, ei ole sellealane uurimistöö siiski viinud ühtse laialt aktsepteeritud vitaalsuse mõõtmise tehnika väljatöötamiseni. Selle põhjused on mitmesugused.

Esmased probleemid tulenevad muidugi sellest, et sotsiaalsed nähtused on äärmiselt mitmekesised ja raskesti mõõdetavad. On ilmselge, et erinevad majanduslikud, demograafilised, ajaloolis-kultuurilised ja poliitilised tegurid rühmade vitaalsust mõjutavad. Samas pole mingit head meetodit, kuidas mõõta ühe või teise rühma majanduslikku, kultuurilist, poliitilist või demograafilist võimsust. Neid asjaolusid on võimalik kirjeldada küll äärmiselt detailselt, kuid väga raske on uuringu tulemusi väljendada võrreldaval moel. Loomulikult on võimalik iga faktori kohta välja töötada kvalitatiiivsetel kirjeldustel põhinevad skaalad, kuid arvestades, et faktoreid on palju (vt nt Edwardsi mudelit), tekib tohutu hulk mõõtühikuid, mille omavaheline võrdlemine ja üldisel vitaalsus-skaalal järjestamine võib osutada sisuliselt võimatuks.

Lisaks faktorite mõõtmise ja järjestamise probleemidele tuleb veel arvestada seda, et vitaalsus ei sõltu mitte üksnes vähemuskeele enda olekust, vaid ka sellest, millise enamuskeelega ta on kontaktis. Võru keele kontaktolukord eesti enamuskeelega on kindlasti teistsugune kui gaeli keele kontaktolukord inglise keelega, kuigi kõnelejate arvult, majanduslikult, kultuuriliselt ja poliitiliselt võib mõlemate vitaalsus näida suhteliselt võrdsena. See raskendab eri kontaktolukordade võrdlust veelgi.

Neil põhjuseil viivad objektiivse vitaalsuse käsitlemised enamasti kahe-suguste tulemusteni: nad kas annavad alust üsna üldiseks määratluseks Fishmani (1991) tüüpi vabas vormis keele ohustatuse skaalal või siis viivad suhteliselt võrreldamatule kvalitatiiivsele kokkuvõttele, mille

uurija teeb suure hulga vitaalsust mõjutavate faktorite süvaanalüüsi tulemusel. Esimene viis pakub küll vitaalsuse võrdlusvõimaluse, kuid ei ole piisavalt täpne. Teine viis on küll täpne, kuid ei võimalda eri kogukondade vitaalsust omavahel adekvaatselt võrrelda.

Teine metodoloogiline probleem tuleb sellest, et objektiivsed faktorid ei mõjuta rühma vitaalsust või assimileerumist otseselt, vaid üksnes kaudselt, ja ka sel juhul ei pruugi mõju sugugi täpselt vastata objektiivsetele faktoritele. Põhjus on selles, et keelevahetus ei ole rangelt võttes mitte rühma, vaid indiviidi tasandi nähtus. Sõltub ju see, mis keeles keegi kõneleb oma lastega või miskeelse hariduse ta neile annab, eelkõige selle isiku tõekspidamistest ja nende põhjal tehtud otsustest, mitte rühma kui terviku majanduslikust, kultuurilisest vm võimsusest. Et inimese hoiakud ja tõekspidamised kujunevad suuresti ühiskondliku diskursuse mõjul, saavad vitaalsuse objektiivsed tegurid hoiakutele mõju avaldada vaid sellisel viisil nagu nad kajastuvad ühiskondlikus diskursuses. On teada juhtumeid, kus inimesed üldiselt alahindavad oma rühma vitaalsust (eesti keele kohta näitas samasugust tendentsi mõnda aega tagasi läbi viidud koolinoorte keelehoiakute uuring, vt Ehala, Niglas 2004), kuid võimalik on ka vastupidine. See tähendab, et vitaalsuse puhul on äärmiselt oluline see, kuidas vastav temaatika kajastub ühiskonnas: kas rühm kujundab ja väärtustab oma identiteeti, kuivõrd aldis ollakse muutustele, milline on individualismi tase jne.

Arvestades, et keelevahetus on üksikisikute keelelise käitumise tulemus, ei olegi ju oluline, milline on rühma objektiivne vitaalsus; oluline on see, mida keelekõneleja oma rühmast arvab. Seega, vitaalsus on sotsiaalsühholoogiline omadus, rühma liikmete jagatud teadmine oma rühma elujõulisuse kohta. See jagatud teadmine kujuneb suhtlemise tulemusel ja on oma olemuselt subjektiivne.

Et tegemist on kollektiivse teadmise, siis on mõistlik seda mõõta eeskätt rühma liikmete hoiakute ja uskumuste mõõtmise teel. See meetodika lähtub eeldusest, et olgu reaalsus milline tahes, kui rühma liikmetele tundub, et nende rühm on perspektiivitu, siis käituvad nad sarnaselt, st vahetavad keelt, hoolimata sellest, milline on selle rühma arvukus, staatus jm objektiivsed tegurid. Loomulikult on ka hoiakute seos käitumisega kaudne (vt nt Ajzen, Fishbein 2005), kuid sada aastat hoiakute uuringuid sotsiaalsühholoogias on meile andnud palju kindlama ettekujutuse sellest seosest, kui oskame praegu väita objektiivsete tegurite mõju kohta rühma käitumisele. Niisiis, kasutades hoiakute uurimise valdkonnas hästi väljakujunenud meetodikaid ja kohandades

neid vastavalt konkreetsele kontaktolukorrale, on võimalik saada kergesti võrreldavaid tulemusi vägagi erinevate rühmade vitaalsuse kohta.

3. Etnolingvistilise vitaalsuse modelleerimine

Nagu artikli esimeses pooles esitatud ülevaatest selgus, on tehtud üsna palju katseid vitaalsust mõõta, samas pole aga välja kujunenud ühtegi universaalset meetodikat. Järgnevalt püüan esitada omalt poolt veel ühe vitaalsuse mudeli, mis põhineb küll suures osas varem tehtud töödele, kuid erineb neist kahe olulise omaduse poolest: esiteks avab ta vitaalsust mõjutavate faktorite omavahelise seose täpsemalt, ja teiseks esitab matemaatilise mudeli, millega üldistada mitmekesine sotsiolingvistiline informatsioon üheks kergesti võrreldavaks vitaalsusindeksiks. Mudeli võib kokku võtta järgmise valemiga:

$$(1) V=U(M_1-M_2)/r$$

Valemit tuleb mõista järgnevalt. V tähistab rühma G_1 etnolingvistilist vitaalsust, U utilitaarsust, M_1 ja M_2 vastavalt uuritava rühma G_1 ja võrdlusrühma G_2 sotsiokultuurilist staatust, r nende rühmade vahelist kultuurilist distantsi. Kui $V \geq 0$, siis on rühm vitaalne, kui $V < 0$, siis on rühmal kalduvus assimileeruda seda rohkem, mida väiksem on V väärtus¹

Valem lähtub sotsiaalpsühholoogilisest tõsiasiast, et inimene vajab positiivset enesehinnangut ja püüab seda saavutada rühmakuuluvuse kaudu (vt Tajfel, Turner 1979). Kui rühm, millesse inimene kuulub, talle seda ei võimalda (kui selle sotsiokultuuriline staatus on madal võrreldes mõne teise rühmaga), siis hakkab inimene otsima võimalusi oma rühmakuuluvuse muutmiseks. See kalduvus põhjustabki keelevahetust. Mida suurem on staatuse erinevus, seda tõenäolisem on madala staatusega rühma assimileerumine. Seda seaduspärasust väljendab valemi osa (M_1-M_2) : kui see on väiksem kui 0, siis on vähemusrühma kalduvus

¹ Siit ei tulene, et kui $V \geq 0$, siis on rühm seda vitaalsem, mida kõrgem on V väärtus. Selleks tuleks mudelit täiustada järgnevalt: kui $M_1-M_2 > 0$, siis $V=r(M_1-M_2)/U$. Lahti seletatult tähendab see, et kui rühm hindab end võrdlusrühmast kõrgemalt, siis tema vitaalsus on seda kõrgem, mida suurem on tema kultuuriline distants r võrdlusrühmast ja mida madalam tema utilitaarsuse indeks U . Selline täiustus esitab mudelile väljakutse, kas V väljendab üldse vitaalsust või hoopis etnotsentrisismi, aga see on juba omaette uuringu teema.

assimileeruda seda suurem, mida suurem on M_1 ja M_2 negatiivne vahe. Kui arvestada, et M mõõdetakse seitsmeastmelisel Likerti skaalal, siis võib tema väärtus kõikuda vahemikus 1–7, mistõttu maksimaalne negatiivne vahe võib olla 6.

Ometi ei sõltu assimileerumine ainuüksi rühmade staatuserinevusest. Näiteks türgi immigrantrühma staatus Saksamaal on selgelt madalam sakslaste omast, kuid ometi ei assimileeru türklased kiiresti. Üks põhjus on selles, et türklased erinevad sakslastest sotsiokultuuriliselt väga palju: niihästi rassiliste joonte, religiooni kui ka kommete ja tavade poolest. Selliseid kultuurilisi erinevusi võiks üldistatult nimetada kultuuriliseks distantsiks. Mida suurem on rühmade vaheline kultuuriline distants, seda väiksem on nõrgema rühma assimileerumise tõenäosus. Valemis väljendub see järgmiselt: $(M_1 - M_2)/r$ Kui distants rühmade vahel on minimaalne ($r=1$), siis mõjutab vitaalsust rühmade staatuserinevus. Mida suurem on aga r -i väärtus (maksimaalselt 7), seda ebaolulisemaks muutub rühmade staatuse vahe vitaalsuse määramisel.

Lisaks nendele faktoritele mõjutab assimilatsioon ka rühmaliikmete utilitaarsus (U): kuivõrd nad on avatud muutustele ja lähtuvad oma tegevuses vaid majanduslikest huvidest ning hedonistlikest soovidest. Siin kasutatav utilitaarsuse mõiste lähtub Scolloni ja Scolloni (1995) utilitaarse diskursuse mõistest, mis on paigutatud ühele skaalale konservatiivsusega. Seega, kui rühma utilitaarsus on minimaalne, siis on ta täiesti konservatiivne ja muutustele suletud. Sellised on näiteks amiši usulahku kuuluvad Pennsylvania sakslased, kes pole rohkem kui seitsme põlvkonna jooksul assimileerunud. Valemis väljendub see nii, et kui $U=0$, muutub ka V väärtus võrdseks nulliga, mis tähendab, et rühm on stabiilne ega assimileeru. Kui $U=1$ siis on rühma liikmete hulgas utilitaarsus ja konservatiivsus tasakaalus ja vitaalsuse määrad vaid staatuserinevused ja distants. Maksimaalse U väärtuse korral ($U=2$) võimenduvad staatuserinevused, millega valem väljendab seda, et utilitaarse hoiakuga inimesed kalduvad kergemini assimileeruma domineerivasse rühma, mis pakub neile kõrgema enesehinnangu ja avaramad eneseteostuse võimalused²

² U väärtust mõõdetakse algselt viieastmelisel skaalal, kuid teisendatakse valemi jaoks kolmeastmeliseks (0–2). See teisendus põhineb hüpoteesil, et prototüüpses ühiskonnas on uuenduslikud ja konservatiivsed väärtused tasakaalus ja sellises olekus süsteem ei mõjuta vitaalsust ei positiivses ega negatiivses suunas. Seega eeldaks selline olek, et $U=1$. Lähtudes sellest, et täielikult konservatiivse ühiskonna puhul $U=0$, on loogiline valida U maksimaalväärtuseks 2.

Valemi tööpõhimõtet aitavad illustreerida järgnevad hüpoteetilised näited:

1. Madala sotsiokultuurilise staatusega rühm ($M_1=2$) paikneb kõrvuti kõrge staatusega rühmaga ($M_2=6$). Rühmad on kultuuriliselt lähedased ($r=1,5$) ja vähemusrühm on vägagi utilitaarse hoiakuga ($U=1,6$). Sellise rühma vitaalsus V on $-4,27$, mis on saadud järgmise arvutuse tulemusel:

$$(2) V = 1,6 (2-6)/1,5 = -4,27$$

Arvestades, et maksimaalselt negatiivne V väärtus, mida valem võimaldab, on 12 ($V = 2(1-7)/1$), siis ülaltoodud vitaalsusindeks viitab suhteliselt madalale vitaalsusele.

2. Madala sotsiokultuurilise staatusega rühm ($M_1=2$) paikneb kõrvuti kõrge staatusega rühmaga ($M_2=6$). Rühmad on kultuuriliselt väga kauged ($r=6,6$) ja vähemusrühma väärtussüsteem on väga konservatiivne ($U=0,2$).

$$(3) V = 0,2 ((2-6)/6,6) = -0,12$$

Rühm on peaaegu stabiilne. Ülaltoodu on tüüpiline näide madala staatusega vähemusrühmast, kes vaatamata suurele staatuserinevusele ei assimileeru sotsiokultuuriliste erinevuste ja konservatiivse elulaadi tõttu. Tüüpiline esindaja võiks olla islami immigrandide kogukond mõnes Euroopa heaoluriigis.

4. Etnolingvistilise vitaalsuse mõõtmine

Nagu juba mainitud, sobib etnolingvistilise vitaalsuse mõõtmiseks kasutada küsimustikuvormi, mis võimaldab vastajatel märkida oma vastuseid Likerti skaalal. Et kõigi mudeli komponentide uurimiseks on maailmas juba küsimustikke koostatud, on otstarbekas lähtuda juba väljatöötatud uurimisvahenditest, selle asemel et välja mõelda täiesti uus. Järgnevalt toon eraldi välja kõigi allkomponentide küsimused.

Sotsiokultuurilise staatuse M mõõtmisel on otstarbekas lähtuda subjektiivse etnolingvistilise vitaalsuse küsimustikest, nagu Bourhis, Giles ja Rosenthal (1981) ning Landry, Allard ja Henry (1996), sest nendel põhinevad variandid on põhjalikult ära proovitud ja tänini kasutusel (vt Yağmur 2004; Yağmur, Kroon 2003; Shaaban, Ghaith 2002; Flo-

rack, Piontowsky 1997). Kokku mõõdab sotsiokultuurilist staatust 13 küsimust, nii et iga küsimus esitatakse kummagi rühma kohta eraldi (kokku siis 26 küsimust, vt küsimusi 26–51 lisas).

Kultuurilise distantsi uuringud ei ole väga laialt levinud, kuigi mõningaid töid on sel teemal ilmunud (Babiker, Cox, Miller 1980; Fukurawa 1997; Chirkov, Lynch, Niwa 2005; Shenkar 2001). Laskumata eri lähenemiste vahelistesse erinevustesse, on vitaalsuse küsimustiku tarvis eelistatud Babikeri jt (1980) lähenemist, mis keskendus toitumise, rõivastuse, religiooni ja mentaliteedi erinevuste tajumisele. Täiendavalt lülitati kultuurilise distantsi moodulile Landry jt (Landry, Réal, Henry 1996) järgi 13 küsimust sotsiaalse võrgustiku struktuuri kohta, sest küsitletu seotus vähemusrühma või enamusrühma võrgustikuga väljendab selgelt isiku kultuurilist distantsi ühest või teisest rühmast. Kokku uurib kultuurilist distantsi 22 küsimust (vt küsimused 13–25 ja 52–60 lisas).

Utilitaarsuse uurimiseks kasutati Schwartzi (1992) universaalsete väärtuste küsimustiku konservatiivsuse ning muutustele avatuse komponente, kokku 12 küsimust (küsimused 1–12 lisas). Kokku koosneb etnolingvistilise vitaalsuse küsimustik 60 küsimusest, millele uurija võib oma äranägemise järgi lisada sotsiodemograafilisi taustaküsimusi.

* * *

Arvestades, et ülalesitatud etnolingvistilise vitaalsuse mudel ja küsimustik on veel praktiliselt testimata, ei ole ka erilist põhjust pikaks kokkuvõtteks. On selge, et keelelise mitmekesisuse problemaatika püsib jätkuvalt teadlaste huviorbiidis, ja see annab lootust, et töötatakse välja uued ja paremad meetodid rühmade käitumise prognoosimiseks. Alanud on ka käesoleva mudeli testimine: 2005. aasta sügisel viidi selle abil Võrumaal läbi võru vitaalsuse uuring, 2006. aastal on kavas mudelit rakendada Peipsi-äärsete vanausuliste uuringutes. Iga selline uuring võimaldab ühelt poolt täpsustada mudelit ja küsimustikku, teiselt poolt aga annab informatsiooni, kuidas valemi väljundiks olevat vitaalsus-skaalat tõlgendada. Jääb vaid loota, et selle tulemusel kujuneb lõpuks tõhus uurimisinstrument, mis võimaldab rühmade vitaalsust senisest paremini hinnata ja võrrelda. Muidugi, lõplikult testib mudelit aeg, mis näitab, kuivõrd selle abil tehtud prognoosid paika peavad.

Kirjandus

- Allard, Réal, Rodrigue Landry 1986. Subjective Ethnolinguistic Vitality viewed as a Belief System. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 7(1), 1–12.
- Ajzen I., M. Fishbein. 2005. The influence of attitudes on behavior. – *The handbook of attitudes*. Toim. D. Albarracín, B. T. Johnson, M. P. Zanna. Mahwah / New Jersey: Lawrence Erlbaum, 173–222.
- Babiker, I. E., J. L. Cox, P. Miller 1980. The measurement of cultural distance and its relationship to medical consultations, symptomatology, and examination performance of overseas students at Edinburgh University. – *Social Psychiatry* 15, 109–116.
- Berg, Marius E. van den 1988. Long term accommodation of (ethno)linguistic groups toward a societal language norm. – *Language and Communication* 8, 251–270.
- Bourhis, Richard Y 1979. Language in ethnic interaction: A social psychological approach. – *Language and ethnic relations*. Toim. H. Giles, B. Saint-Jacques. Oxford: Pergamon, 117–142.
- Bourhis, Richard Y., Howard Giles, Doreen Rosenthal 1981. Notes on construction of a 'subjective vitality questionnaire' for ethnolinguistic groups. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 2, 145–155.
- Bourhis, Richard Y., Itesh Sachdev 1984. Vitality perceptions and language attitudes: Some Canadian data. – *Journal of Language and Social Psychology* 3, 97–126.
- Chirkov, V. I., M. Lynch, S. Niwa 2005. Application of the scenario questionnaire of horizontal and vertical individualism and collectivism to the assessment of cultural distance and cultural fit. – *International Journal of Intercultural Relations* 4, 469–490.
- Clyne, Michael 2003. *Dynamics of Language Contact. English and Immigrant Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Edwards, John 1992. Sociopolitical aspects of language maintenance and loss: towards a typology of minority language situations. – *Maintenance and loss of minority languages*. Toim. Willem Fase jt. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 37–54.
- Edwards, John 2006. Players and power in minority-group settings. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 1, 4–21.
- Ehala, Martin 2006. Keelevahetuse põõramisvõimalusi võru keelealal. – *Võro Instituudi toimõndusõq* 18, 11–26.
- Ehala, Martin, Katrin Niglas 2004. Eesti koolinoorte keelehoiakud. – *Akadeemia* 10, 2115–2143.

- Fishman, Joshua A. 1991. Reversing language shift. Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages. Clevedon: Multilingual Matters.
- Fishman, Joshua A. (ed.) 2001. Can threatened languages be saved? Reversing language shift, revisited: A 21st century perspective. Clevedon: Multilingual Matters.
- Florack, A., U. Pionkowski 1997. Identification and Perceived Vitality: The Dutch and the Germans in the European Union. – *Journal of Multicultural and Multilingual Development* 5, 349–363.
- Fukurama, Toshiaki 1997. Cultural distance and its relationship to psychological adjustment of international exchange students. – *Psychiatry and Clinical Neuroscience* 51, 87–91.
- Giles, Howard, Richard Y. Bourhis, Donald M. Taylor 1977. Towards a Theory Language in Ethnic Group Relations. – *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. Toim. H. Giles. London: Academic Press, 307–348.
- Giles, Howard, Patricia Johnson 1987. Ethnolinguistic identity theory: A social psychological approach to language maintenance. – *International Journal of Sociology of Language* 63, 69–99.
- Grenoble, Lenore A., Lindsay J. Whaley 1998. Toward a typology of language endangerment. – *Endangered languages: language loss and community response*. Toim. L. A. Grenoble, L. J. Whaley. Cambridge: Cambridge University Press, 22–54.
- Gudykunst, William B., Stella Ting-Toomey 1990. Ethnic identity, language, and communication breakdowns. – *Handbook of language and social psychology*. Toim. H. Giles, W. P. Robinson. Chichester: Wiley, 309–318.
- Harwood, Jake, Howard Giles, Richard Y. Bourhis 1994. The genesis of vitality theory: Historical patterns and discorsal dimensions. – *International Journal of the Sociology of Language* 108, 167–206.
- Kindell, Gloria, Paul M. Lewis (ed.) 2000. Assessing ethnolinguistic vitality: Theory and practice. Selected papers from the Third International Language Assessment Conference. Dallas, Texas: SIL International.
- Klatter-Folmer, Jetske, Piet van Avermaet (ed.) 2001. Theories on maintenance and loss of minority languages: Towards a more integrated explanatory framework. Münster: Waxmann.
- Kraemer, Roberta, Elite Olshain 1989. Perceived ethnolinguistic vitality and language attitudes: The Israeli setting. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 10, 197–212.
- Landry, Rodrigue, Réal Allard 1992. Ethnolinguistic vitality and the bilingual development of minority and majority group students. – *Maintenance and Loss of Minority Languages*. Toim. W. Fase, K. Jaspaert, S. Kroon. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 223–251.
- Landry, Rodrigue, Réal Allard 1994. Diglossia, ethnolinguistic vitality and language behavior. – *International Journal of the Sociology of Language* 108, 15–42.

- Landry, Rodrigue, Réal Allard, Jacques Henry 1996. French in South Louisiana: Towards Language Loss. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 17, 442–468.
- Pierson, Herbert D., Howard Giles, Louis Young 1987. Intergroup vitality perceptions during a period of political uncertainty: The case of Hong Kong. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 8, 451–460.
- Sachdev *et al* = Itesh Sachdev, Richard Y. Bourhis, John D'Eye, Sue-wen Phang 1990. Cantonese-Chinese vitality in London. – *Journal of Asian and Pacific Rim Communication* 1, 209–228.
- Sachdev, Itesh, Richard Y Bourhis 1993. Ethnolinguistic vitality: some motivational and cognitive considerations. – *Group motivation: Social psychological perspectives*. Toim. M. Hogg, D. Abrams. New York / London: Harvester / Wheatsheaf, 33–51.
- Sayahi, Lotfi 2005. Language and identity among speakers of Spanish in northern Morocco: Between ethnolinguistic vitality and acculturation. – *Journal of Sociolinguistics* 9/1, 95–107
- Schwartz, S. H. 1992. Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. – *Advances in experimental social psychology*. Vol 25. Toim. M. P. Zanna. San Diego: Academic Press, 1–65.
- Scollon, R., S. Scollon 1995. *Intercultural communication: A discourse approach*. Oxford: Blackwell.
- Shaaban, K., G. Ghaith 2002. University students' perceptions of the ethnolinguistic vitality of Arabic, French and English in Lebanon. – *Journal of Sociolinguistics* 6 (4), 557–574.
- Shenkar, Oded 2001. Cultural Distance Revisited: Towards a More Rigorous Conceptualization and Measurement of Cultural Differences. – *Journal of International Business Studies* 32, 519–535.
- Tajfel, Henry, John C. Turner 1979. An integrative theory of intergroup conflict. – *The social psychology of intergroup relations*. Toim W. G. Austin, S. Worchel. Monterey: Brooks / Cole, 33–47.
- Yağmur, Kutlay 2004. Language maintenance patterns of Turkish immigrant communities in Australia, and Western Europe: the impact of majority attitudes on ethnolinguistic vitality perceptions. – *International Journal of the Sociology of Language* 165, 121–142.
- Yağmur, Kutlay, Sjaak Kroon 2003. Ethnolinguistic vitality perceptions and language revitalisation in Bashkortostan. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 4, 319–336.

Lisa. Etnolingvistilise vitaalsuse küsimustik
(Vähemuskeele tähis on X, enamuskeele tähis Y)

- 1) Uute ideede väljamõtlemine ja loomingulisus on talle oluline. Talle meeldib teha asju omamoodi.
- 2) Talle on oluline elada turvalises ümbruses. Ta väldib kõike, mis võiks ohustada tema turvalisust.
- 3) Talle meeldivad üllatused ja ta otsib alati uusi tegevusi. Ta arvab, et elus on oluline läbi elada palju uusi kogemusi.
- 4) Ta usub, et inimesed peavad tegema nii, nagu neile öeldakse. Ta arvab, et inimesed peavad alati reegleid järgima, isegi siis, kui keegi ei näe.
- 5) Talle on oluline olla tagasihoidlik ja mõõdukas. Ta ei soovi endale tähelepanu tõmmata.
- 6) Talle on oluline, et elu oleks mõnus. Talle meeldivad naudingud.
- 7) Talle on oluline iseseisvalt oma asju toimetada. Talle meeldib olla vaba ja mitte sõltuda teistest.
- 8) Talle on oluline, et valitsus tagaks tema julgeoleku kõikide ohtude vastu. Ta tahab, et riik oleks tugev ning suudaks oma kodanikke kaitsta.
- 9) Ta otsib seiklusi ning talle meeldib riskida. Ta soovib, et tema elu oleks põnev.
- 10) Talle on oluline alati käituda korralikult. Ta püüab hoiduda tegemast kõike, mis teiste inimeste arvates on väär.
- 11) Traditsioonid on talle olulised. Ta püüab järgida perekondlikke või usulisi tavasid.
- 12) Ta otsib iga võimalust, et lõbutseda. Talle on oluline tegelda asjadega, mis pakuvad naudingut.
- 13) Kuidas hindad oma X keele oskust?
- 14) Kuidas hindad oma Y keele oskust?
- 15) Mis keeles sa suhtled oma pereliikmetega?
- 16) Mis keeles sa suhtled oma sõpradega?
- 17) Mis keeles sa suhtled oma kaasõpilastega?
- 18) Mis keeles sa suhtled oma õpetajatega?
- 19) Mis keeles sa suhtled kooliväliselt (trennis, huvialaringis, ekskursioonil)?
- 20) Mis keeles sa suhtled müüjate ja teenindajatega?
- 21) Millises keeles teleprogramme sa vaatad?
- 22) Millises keeles raadiosaateid sa kuulad?
- 23) Millises keeles ajakirjandust sa loed?
- 24) Millises keeles raamatuid sa loed?
- 25) Millises keeles kultuurisündmustel (kontsertidel, etendustel, festivalidel) sa osaled?
- 26) Kui kõrgelt on X kultuur ja traditsioonid hinnatud ühiskonnas?
- 27) Kui kõrgelt on Y kultuur ja traditsioonid hinnatud ühiskonnas?

- 28) Kui palju on X-rühma hulgas kuulsaid kultuuriinimesi (kirjanikke, näitlejaid, kunstnikke, lauljaid, teadlasi, ajakirjanikke)?
- 29) Kui palju on Y-rühma hulgas kuulsaid kultuuriinimesi (kirjanikke, näitlejaid, kunstnikke, lauljaid, teadlasi, ajakirjanikke)?
- 30) Kui kõrgelt on X keel hinnatud ühiskonnas?
- 31) Kui kõrgelt on Y keel hinnatud ühiskonnas?
- 32) Kui kõrgelt on X keel hinnatud rahvusvaheliselt?
- 33) Kui kõrgelt on Y keel hinnatud rahvusvaheliselt?
- 34) Kui palju on Xide hulgas jõukaid tööandjaid ja ärimehi?
- 35) Kui palju on Yite hulgas jõukaid tööandjaid ja ärimehi?
- 36) Kui palju kasutatakse X keelt meedias (ajalehtedes, raadios, teles ja internetis)?
- 37) Kui palju kasutatakse Y keelt meedias (ajalehtedes, raadios, teles ja internetis)?
- 38) Kui palju kasutatakse X keelt hariduses (lasteaedades, koolis, ülikoolis)?
- 39) Kui palju kasutatakse Y keelt hariduses (lasteaedades, koolis, ülikoolis)?
- 40) Kuidas iseloomustaksid Xide rahvaarvu?
- 41) Kuidas iseloomustaksid Yite rahvaarvu?
- 42) Kui uhked on Xid oma ajaloolise kultuuripärandi üle?
- 43) Kui uhked on Yid oma ajaloolise kultuuripärandi üle?
- 44) Kui aktiivsed on Xid oma asja ajamisel ühiskonnas?
- 45) Kui aktiivsed on Yid oma asja ajamisel ühiskonnas?
- 46) Kui jõukad on Xid?
- 47) Kui jõukad on Yid?
- 48) Kas Xide seisund ühiskonnas on õiglane?
- 49) Kas Yite seisund ühiskonnas on õiglane?
- 50) Kui tugev on X keel ja kultuur 20–30 aasta pärast tänasega võrreldes?
- 51) Kui tugev on Y keel ja kultuur 20–30 aasta pärast tänasega võrreldes?
- 52) Kui erinevad on X ja Y loomu poolest?
- 53) Kas Xi võib tema väljanägemise põhjal tänaval ära tunda?
- 54) Kas ühiskonnas halvustatakse või narritakse Xe?
- 55) Kas Xid erinevad Yitest usuliste kombetalituste põhjal?
- 56) Kas Xide igapäevane toit erineb Yite igapäevasest toidust?
- 57) Kui palju sa pead ennast Xiks?
- 58) Kui palju sa pead ennast Yiks?
- 59) Kui palju sa tahaks kuuluda Xide hulka tulevikus?
- 60) Kui palju sa tahaks kuuluda Yite hulka tulevikus?